

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkisafına Dövlət Dəstəyi Fondu

Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, milli adət-ənənələrinin, elm və mədəniyyətinin təbliği

Faiq Ələkbərli dosent, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru

II Yazı

Abdulla Şaiq 27 aprel işğaldan sonra da insanlıqla bağlı romantik fikirlərinə davam etdirmiş, ədalətsiz güc olan yerdə haqsızlığın önə çıxaraq insanlığı yetim buraxdığını yazmışdır.

Zor, güc hakim olan yerdə çiçəklənməz məhəbbət!
Ürək bir nur ocağıdır – qaranlıqdan xoşlanmaz.

Ruh ki həyat çırağıdır – sönər, o yerdə yanmaz.

Zülmətlə nur bir araya girməz, bu bir həqiqət!

İnsanlıq qüvvət deyil, qoy sevgi hakim olsun!

Qara qüvvət bir şam kimi ərşərək qoy sönsün!

Lüğətlərdən zülmün adı gerek silinsin bütün!

İnsanlığın qəlbi, ruhu sevgilər ilə dolsun! 1

O, bu dövrdə yazdığı "Həqiqətə doğru" pyesində isə xəyalında aradığı insanlığı bu dünyada gerçəkləşdirənin mümkünlüyü qənaətinə gəlir. Belə ki, əsərin qəhrmanı olan Kamil xəyalpərvərlikdən həqiqətpərvərliyə doğru yol alır. Kamil xəyalpərvər olarkən utopik ruhlu kitabları oxuyaraq deyir: "Bunları hər zaman oxuduqca, hissiyatım o qədər coşur, ruhum, qəlbim o qədər dəyişir ki, bu aləmdən təmənlə uzaqlaşır, özümü başqa bir həqiqət və ziya aləmində hiss edirəm. Oraları dolaşır, oraları seyr edir və saatlarca dalıb gedirəm. O zaman qat-qat duran buludları nurlu əllərlə yırtaraq, işıq və gözəllik heykəlinə bənzər bir pəri qarşısında zahır olur. Yavaş-yavaş ta ora qədər yaxınlaşır. Ona yaxınlaşmaq istədikcə uzaqlaşır və əllərlə buludların arxasını göstərərək "aradığın oradadır" deyər, o alıcı qara gözünü üzümə dikərək gülürsən, o gülürsədikcə mühitimi bürüyən pərdə-pərdə kəşif hava yırtılır, önümdə sənəldən bəri ona yetişmək üçün can atdığım o həqiqət aləmi, o işıq dünyası görünür. Blixtiyar yerimdən fırlar ona qoşaram". 2

Şaiq Kamilin dilindən deyir ki, hər həqiqət xəyalından doğar. "İnsanların xəyal sandıqları bir çox həqiqət bu gün aramızda bütün əzəməti və böyüklüyü ilə təcəlli etməkdə deyilmi? Yox, mən bu dünya üçün doğulmadım". 3 Ona görə də, əsərin qəhrmanı Kamil kainatdakı bütün pislikləri yıxıb yaxmaq, onun məhvini şərhdən xeyirə doğru dəyişmək istəyir. 4 Onun müəllimi olan Kamal da hesab edir ki, kainat hiss ilə yaşayır: "Yer üzündən hissiyyətin qəlxəci gün həyat sönümü və qiyamət bərpa olmuş deməkdir. Hissiyatı tərbiyə edən, insanlarda eşq və ümid doğuran şairlərimizdir". 5

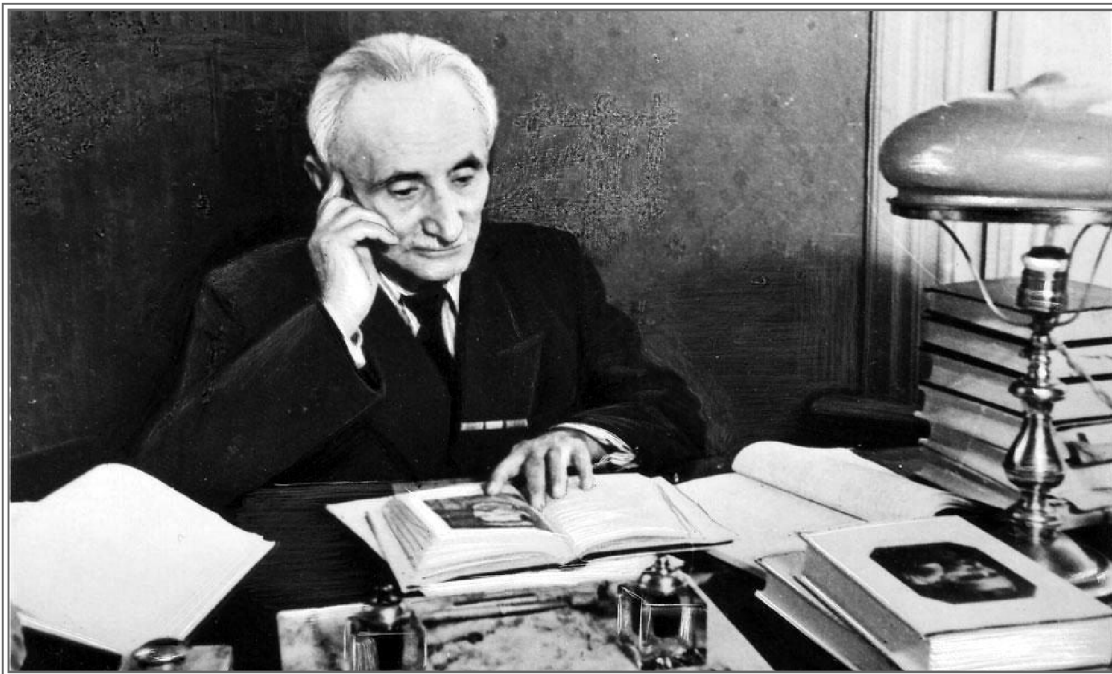
Ancaq yaşlı Kamal gənc Kamilə anlatmağa çalışır ki, səadət, həqiqət işığı, həqiqət aləmi uzaqlarda deyil evin içində, həyatın özündədir; artıq həqiqət işığı doğmuş, sadəcə onu təmənləmə lazımdır. Bunun üçün də, real həyatda həqiqət aləmini yeni nəsil gənclər yaratmalıdır. Bunu, Şaiq Kamal müəllimin dilindən belə izah edir: "Ən mühüm məsələ eskiliyi yitib-yaxmaq və yenilini yaratmaq üçün nə şərait ilə çalışmaq və buna

qət aləminə" can atır və bu zaman görür ki, elə orada aradığı da real həyatda aradığının özüdür. Ona görə də, rüyadan ayıldıqdan sonra əsərin qəhrmanı real həyatda həqiqət aləminin yaranması uğrunda mübarizəyə başlayır. 7

Şaiq başqa bir əsərində də artıq insanları real həyatda mübarizəyə səsləyirdi. Başqa sözlə, xəyallar aləmindəki "həqiqət aləmi"ni obyektiv aləmdə əldə etmək üçün mübarizə aparmağı məsləhət görürdü. O, yazırdı: "Zalimləri yaşadən məzlumlarıdır, zülmə boyun əymək, insanlığı alçaltdırmaq, zülmə qarşı zülmə ədalətdir". 8 Eyni zamanda, o, artıq bir məsələnin həllini sabaha ümid edərək saxlamağın deyil, həmin anda və zamanın şərtlərinə uyğun həll etməyin tərəfdarı idi. O, yazırdı: "Bugünkü məsələni bu gün həll etmək lazımdır. Zaman nə doğsa, ona görə iş görməlidir". 9

Artıq bu düşüncələr onu göstərir ki, Şaiqin insanlıq fəlsəfəsində bəşəriyyətin zalımla məzluma bölünmüş hissəsi arasında mübarizə gedir və bu mübarizədə həlledici rol məzlumların özü ilə bağlıdır. Başqa sözlə, xeyri şərəf qalib gəlməsi üçün, insan özündə güc tapmalı, daxili problemlərini – içgüdülərini həll edib, daha son-

Abdulla Şaiqin yaradıcılığında Azərbaycançılıq, Turançılıq və İnsanlıq

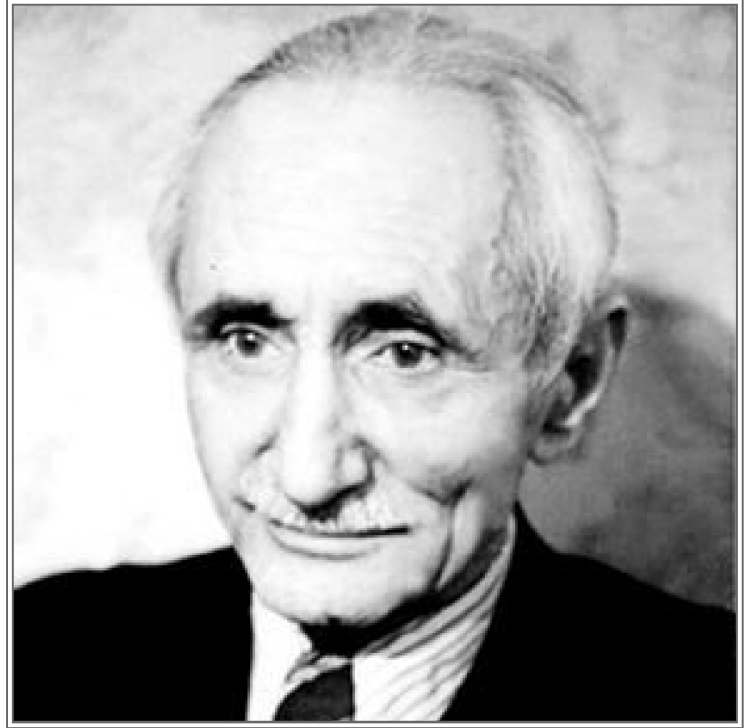
O, hesab edirdi ki, bu gün Türk ədəbiyyatının Türk dilindən çox geri olmasına da əsas səbəb, bir neçə əsr fars dilinin təsiri altında qalmağımızdır: "Buna dəxi bir para tarixi səbəblər oldu-ğu kimi, keçmiş böyük şairlərimizin də qüsurları görünməkdədir. Doğrudur ki, Xaqani və Nizami kimi müqəddir şairlərimiz fars lisanında törətdikləri bədiələr şərafi yənə də bizlərə məxsusdur. Lakin tarixi-ədəbiyyatımızın parlaq səhifələrində onların əsərləri heç bir yer tutmaya-caq və nami-mübarəkləri ədəbiyyatımızı zinnətləndirməyəcəyi təəssüf olunacaq şeylərdir. Ana dilində şeir söyləyən şairlərimizin bir çoxu da bütün-bütünə dilimizin ahəngini pozmuşlar

nasıl yaxlaşmaq məsələsidir. Həyat-ictimaiyyətdə inqilab yaratmaq istədiyin xalqın dilinə, adət və ənənəsinə, tarixinə və əhval-ruhiyyəsinə gözlə aşına olmaqdır. Yalnız bu surətlə müvəffəq olur və yaratmaq istədiyin aləmin əsas qanunlarını pək ehtiyat ilə təcridən qura bilərəm. Yenə deyirəm, dilini, əhval-ruhiyyəsinə bil-mədiyən xalq içinə soxulma. Onların daxili, xarici işlərinə qarışma, zira ki, sən orada çalışman indiki zamanda xeyirdən çox ziyan verər. Sonda daha fəna nəticələr törədi bilər. Oralarda özlərindən sizə həmfikir gənclər yetişdirməyə çalış; çünki lalın dilini nə-nəsi bilər". 6

Deməli, Şaiqin qəhrmanı artıq göylərdən yerə enir və yerdəki reallığın göylərlə müqayisədə fərqli olduğunu görür. Artıq o, göylərdəki deyil, yerdəki həqiqət aləminə yetişmək üçün hər fədakarlığa hazırdır. Doğrudur, yənə də rəyasında xəyalı "həqi-

ra da şərə qarşı mübarizəyə başlayıb onu məğlub etməlidir. Bu isə o demək idi ki, 27 aprel işğaldan sonra Şaiqin insanlıq fəlsəfəsi daha çox "sovet bənəlmiləçiliyi" ilə uzlaşdırılmağa meyilli olmuşdur.

Şaiqin ictimai-siyasi görüşlərində milli özünüdərk, xüsusilə də türkçülük mühüm yer tutmuşdur. "Türkəm özüm, işlə dinim islamdır" 10 deyən, Şaiq hesab edirdi ki, türkçülüğün əsas sütunlarından biri Türk dili və Türk ədəbiyyatıdır. Ona görə, Türk dili iki qismə bölünür: 1) el dili; 2) ədəbiyyat dili: "Tabii Allah vergisi olan el dilimizə gəldikdə, dilimiz ən asan və olduqca gözəl bir lisanıdır. Türk dili bütün Asya-da ümumi bir dil kimi qəbul edilir. Qonşularımız ermənilər və gürcülərin çoxu bu dili bilir, hətta ermənilər bayramlarda Azərbaycan şerqləri, neğmələri oxuyurlar". 11 Onun fikrincə, el dilimiz el ədəbiyyatında bayatılar, tapmacalar, məsəllər, mahnılar da

öz əksini tapmışdır. Bu dil, "haqq-təala həzrətlərinin bizə bəxş etdiyi qiymətli, ən böyük bir nemətdir. Belə bir dilin ulu və böyük bir qövmə verilecəyinə də şübhə yoxdur". 12

Şaiq yazırdı ki, "hər bir qövm yal-

sibətilə firdovsələrin, hafizlərin, sədlərin və bir çox daha müqəddir şairlərin tutduqları bədiələr və hüsulə getirdikləri mükəmməl, fəhş lisanları sayəsində türkləri özlərinə baş əydirməyə müvəffəq oldular. Və mürrüri-zaman ilə onların dillərini qövmiyyət və hissiyyatlar ilə bərabər alıb da öz başlarına buraxdılar. Bu gün Türküstan türklərinin fars lisanında söylədiklərini və rəsmi lisanları fars lisanı olduğunu hər kəs bilir zənn edərəm". 14

O, hesab edirdi ki, bu gün Türk ədəbiyyatının Türk dilindən çox geri olmasına da əsas səbəb, bir neçə əsr fars dilinin təsiri altında qalmağımızdır: "Buna dəxi bir para tarixi səbəblər olduğu kimi, keçmiş böyük şairlərimizin də qüsurları görünməkdədir. Doğrudur ki, Xaqani və Nizami kimi müqəddir şairlərimiz fars lisanında törətdikləri bədiələr şərafi yənə də bizlərə məxsusdur. Lakin tarixi-ədəbiyyatımızın parlaq səhifələrində onların əsərləri heç bir yer tutmaya-caq və nami-mübarəkləri ədəbiyyatımızı zinnətləndirməyəcəyi təəssüf olunacaq şeylərdir. Ana dilində şeir söyləyən şairlərimizin bir çoxu da bütün-bütünə dilimizin ahəngini pozmuşlar. Cəli və təqədi olaraq meydana çıxarıqlan əsərləri nə ədəbiyyatımızda və nə də camaatımızın əhvali-ruhiyyəsində başqalığı törətməyə müvəffəq olmamışdır. Odur ki, ədəbiyyatımız irəliləməmiş və haman bir halda donub qalmışdır". 15

Onun fikrincə, Osmanlı Türk ədib və şairləri də fars və arab lisanının şiddətli nüfuzu altına keçdiyindən çox sapmışlar. O yazırdı ki, dilin islah olunmasının əleyhinə deyil: "Tərəqqi zamanı və yenilənmə dövrü olduğu halda biz nə üçün tərəqqiyə çalışmıyıq? Biz nə üçün gözəl dilimizin islahı və mükəmməlliyəti uğrunda səy və kuşış etməyəq? Çalışsaq, dilimizi ən fəsih və ən mükəmməl bir dil dərəcəsinə və qiblə edləcək ədəbi dil halına gətirək. Ancaq əndazəsilə". 16

1 Yənə orada, s.72

2 Yənə orada, s.337

3 Yənə orada, s.337

4 Yənə orada, s.338

5 Yənə orada, s.339

6 Yənə orada, s.339-340

7 Yənə orada, s.342-344

8 Yənə orada, s.347

9 Yənə orada, s.347

10 Yənə orada, s.138

11 Məmmədov M. Azərbaycan ədəbi tenqidi. Müntəxəbat. Bakı, "Tural" NPM, 2002, s.286

12 Yənə orada, s.286

13 Yənə orada, s.283-284

14 Yənə orada, s.285

15 Yənə orada, s.290-291

16 Yənə orada, s.292